



УДК 766:7.012-027.3(477)

Василь КОСІВ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8826-0135>

РЕЛІГІЙНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ СИМВОЛИ У ВІЗУАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ГРАФІЧНОМУ ДИЗАЙНІ ДІАСПОРИ 1945—1989 рр.

Розглядається поєднання релігійних і національних символів у візуалізації української ідентичності на прикладах графічного дизайну української діаспори 1945—1989 рр. Обкладинки періодичних видань, листівки, виконані на замовлення світських організацій, показують, як релігійна символіка супроводжувала візуальні повідомлення про Україну та українців. З іншого боку — у церковних публікаціях національні символи доповнювали комунікацію на релігійні теми. Показано, що взаємне проникнення символіки віддзеркалювало християнське виховання авторів та їхньої аудиторії, поширену практику окреслення національної історії релігійними метафорами, а також спільну місію української православної і католицької церков на еміграції у збереженні національної ідентичності й вихованні патріотизму. Для українців діаспори національний елемент церковного життя нерідко переважав над конфесійним, майже всі непорозуміння й конфлікти стосувалися українського характеру Церкви. У своїх графічних творах Михайло Дмитренко, Михайло Михалевич, Мирон Левицький, Микола Бутович, Петро Андрусів, Леонід Денисенко та інші автори модифікують відомі іконографічні схеми та створюють нові. Зазначено, що найбільш плідним періодом конструювання національно-християнських символів стала підготовка до 1000-ліття хрещення України, коли з'явилися численні варіанти поєднання тризуба й хреста. З'ясовано, що серед усіх візуальних окреслень української ідентичності у графічному дизайні саме в релігійному аспекті полягає найбільша відмінність між творами Радянської України та української діаспори.

Ключові слова: релігійні і національні символи, українська ідентичність, графічний дизайн, українська діаспора.

© В. КОСІВ, 2018

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 6 (144), 2018

В українській діаспорі релігійне виховання і церковне життя було переплетене з життям громади, тож релігійні символи часто з'являлися у графічному дизайні світських видань як частина візуальних повідомлень про Україну й українців. З іншого боку, активними видавцями періодики та, відповідно, замовниками їх графічного оформлення були церковні інституції. Завдяки організаційним та фінансовим ресурсам вони співпрацювали з найвідомішими мистцями української еміграції. Михайло Дмитренко, Михайло Михалевич, Мирон Левицький, Микола Бутович, Петро Андрусів, Леонід Денисенко велику частину свого доробку у графічному дизайні завдячують саме цій співпраці. Попри конфесійні розбіжності та протистояння, українські церкви в діаспорі мали спільну місію збереження національної ідентичності та патріотичного виховання молоді. Тож у мистецькому оформленні їхніх видань, поряд з релігійними, містяться національні символи.

Поєднання національної та релігійної символіки у графічному дизайні відображає спорідненість цих двох ідентичностей у українському випадку. Взаємні впливи та проникнення відбуваються у двох напрямках: з одного боку, релігія впливає на політику, певні релігійні конструкції вживаються для окреслення нації, з іншого — відбувається політизація релігії, місія і завдання релігійних організацій доповнюються політичними завданнями. «Скеруймо свою діяльність та енергію на досягнення найвищої нашої мети — Вільної Незалежної України, а в ній Української автокефальної Православної Церкви з престольним центром у Києві. [...] Піднесімось душею і серцем до єдиної релігійно-національної ідеї, заповіданої нам її подвижниками і мучениками за неї», — ці заклики опубліковані у православному журналі з промовистою назвою: «Хрест і Тризуб» [1, с. 1]. Аналогічні завдання ставлять католицькі видання: «Наша українська католицька церква мусять залишитися українською та зробити все, що дотепер із тих чи інших причин було занедбане, щоб вона знову стала природним провідником у боротьбі з асиміляцією, в боротьбі з релігійною байдужістю та за збереження нашої релігійної та національної самобутності так, як це вона робила на рідних землях» [2, с. 17].

Приклади злиття національних і релігійних символів загалом відомі у багатьох культурах, на це у своїх працях вказували Б. Андерсон [3], П. Ван дер Веєр і Г. Ліман [4], Т. Маєр [5], Р. Стайтс [6]. Ґенезу

поєднання тризуба з хрестом досліджували Я. Пастернак [7], М. Андрусак [8], А. Куцинський [9], їхні публікації були відомі передовсім у діаспорі. Про релігійність як частину національного характеру українців писали М. Костомаров [10], В. Липинський [11] І. Мірчук [12], В. Янів [13]. Дж. Армстронг показує зв'язки церков з українськими націоналістичними організаціями, що є цікавим з огляду на ідеологічне підґрунтя візуальних повідомлень [14, с. 145—161]. В українській діаспорі, поряд зі схваленням співпраці церковних і світських інституцій, закликами до її поглиблення, звучали критичні зауваги, зокрема доволі гостро висловлювався І. Лисяк-Рудницький: «Політиканство втискається в українські церкви, як і церковщина в наші політичні організації. Таке змішання не виходить на здоров'я ні одній, ні другій царині. Наші церкви правлять за національно-політичні установи, й це одна з причин, чому в них так мало справжнього одуховлення та богословської мислі. Знов же псевдорелігійний кольорит, що ним люблять прикрашувати себе наші партії, зовсім не причиняється до їх уморалення, але зате обтяжує їх зайвою відповідальністю за речі, до яких їм було б краще взагалі не втручатися» [15, с. 449]¹.

Метою статті є виявлення й аналіз поєднання релігійних і національних символів у візуалізації української ідентичності на прикладах графічного дизайну української діаспори 1945—1989 рр. До розгляду залучаються обкладинки періодичних видань та листівки, виконані на замовлення церковних та світських організацій.

Підкреслення релігійного характеру національної ідентичності в українській діаспорі ґрунтувалося на вихованні як авторів, так і адресатів творів графічного дизайну, в християнському дусі. Зрештою, велика частина українських освітніх закладів існувала саме при церквах. Більшість емігрантів «третьої хвилі», які приєдналися до існуючих громад (або створили нові) після війни, походила з Галичини, де вони також отримали християнське виховання. Засвоївши релігійні історії та символи змалку, вони переносили їх на сучасну ситуацію і метафорично застосовували

для окреслення нації. Сприяли цьому і хрестоматійні тексти української літератури, переповнені описами минулого, теперішнього і майбутнього України за допомогою християнських метафор. «Страждання», «Голгота», «хрест», «мучеництво», як також «воскресіння» та «вічне життя» стосувалися не лише євангельської історії, а й історії України². У творах образотворчого мистецтва на українську тематику подібно вживаються елементи християнської іконографії. Тож і в графічному дизайні діаспори релігійні символи стали частиною візуальної ідентифікації української громади.

Насамперед, потрібно звернути увагу на практику вміщення релігійних символів на обкладинках світських видань діаспори в час Різдва та Великодня. Громадсько-політичні, молодіжно-студентські, мистецькі та навіть вузькопрофесійні журнали двічі на рік об'єднувалися у поширенні релігійних повідомлень, які передували всім іншим публікаціям і створювали їм відповідний контекст. Так, наприклад, заголовна заставка бюлетня Ліги Української Молоді Північної Америки «Trendette» на січень 1952 р. представляє силуєт церкви, до якої поспішають люди, а на обкладинці журналу Спілки Української Молоді Канади «Сумківець» за травень 1975 р. поміщений великий розквітлий хрест, переплетений з тризубом. У самих публікаціях ця тема не обов'язково продовжувалася (тим більше в молодіжних, назагал більш секуляризованих), але статус українського видання передбачав такі жести.

Не мають прямої прив'язки до християнської тематики публікації Вісника Санітарно-Харитативної Служби в Німеччині кінця 1940-х рр., втім, символіка обкладинки виразно релігійна. Її автор, Михайло Дмитренко, створює образ опікунки калік і знедолених, проте це не Богородиця, а звичайна українська дівчина, що символізує солідарність і взаємо-

¹ У цьому твердженні автор продовжує позицію своєї матері М. Рудницької, яка рішуче відкидала спроби накинути «католицьку ідеологію» українським громадським (зокрема жіночим) організаціям у Галичині [16].

² В. Липинський пов'язував це з політичними поразками: «Національне почування зв'язується в нас з релігією чи обрядом [...] всякий раз тоді, коли розбивається наш національно і державно-творчий порив та розгон, і коли, не сотворивши чи стративши власну державність та ослабивши свою національну культуру, ми одступаємо назад до найбільше консервативних і найменше підлягаючих зміні основ нації» [11, с. 77]. П. Ван дер Веєр і Г. Ліман доходять до наступного узагальнення: «смерть і життя після смерті формують субстанцію, з якої створені і релігія, і націоналізм» [4, с. 11].

допомогу земляків на еміграції. Українці тут не розраховують на зовнішню підтримку, а демонструють згуртованість та опертя на власні сили. Зображена дівчина в полі рівнораменного хреста, який вписаний в інший хрест, складніший за формою. Розведені руки з відкритими долонями попадають в бокові рамена. Виразна аналогія з образом розп'ятого Христа східної іконографії, який передає не так страждання, як місію огорнути і спасти всіх, хто приходить до Нього. Завдяки християнській символіці автор робить ідею харитативної служби зрозумілішою і переконливішою для глядачів, які ще не знайомі з новою організацією, зате добре знають і швидко відчитують значення символу.

Великий темний силует хреста з терновим вінком символізує страждання українців на листівці Івана Кучмака. На задньому плані — зруйновані міста і села, а також жіноча молитовна постать. На небі — біле сьйво з жовтим тризубом. Підпис — поетичні рядки, які приписують Ользі Басараб: «За кров, за сльози, за руїну, верни нам, Боже, Україну», і висловлюють емоції у формі молитви. Таким чином, вслід за відомою політичною діячкою, художник використовує релігійні символи для розповіді про долю нації. Сьогодні — це хрест мучеництва, в майбутньому — небесне сьйво свободи. Метафори, що передаються християнською символікою, були, очевидно, єдиним способом збереження віри в щасливе майбутнє України. У час, коли політичні обставини могли викликали лише розпач, така подача допомогла не втрачати надію³.

Виходячи з такого розуміння місії церкви на еміграції для багатьох вірних український елемент став на рівні з релігійним, а інколи навіть його переважав. Національні традиції, які доповнювали візантійський обряд православної та греко-католицької церков, сприймалися рівно важливими, а часто важливішими за конфесійні догми. У такому середовищі всяка спроба реформи чи зміни, що загрожувала де-націоналізації, наštтовхувалася на спротив. Особливо показовим у цьому сенсі є «патріархальний рух» мирян УГКЦ і календарно-обрядові протистояння

у декількох єпархіях. Повернення Йосифа Сліпого із заслання, його виступ на Другому Ватиканському Соборі 1963 р. з пропозицією піднесення Києво-Галицької митрополії до гідності патріархату, численні заклики до збереження чистоти східного обряду не були сприйняті всіма єпископами. Натомість, в кількох єпархіях були прийняті протилежні рішення про англійську мову в богослужіннях, перехід на григоріянський календар, впроваджувалися латинські обряди. Ватиканська Конгрегація Східних Церков своїми рішеннями підважувала владні повноваження Синоду та Митрополита УГКЦ⁴. Реакцією було заснування незалежних мирянських організацій⁵, з'явилися нові періодичні видання, деякі з існуючих також підтримали цей рух. Головною тезою був захист Церкви, тепер вже не від зазіхань Москви, а від Ватикану. «Ми не можемо вдавати перед вірними нашої Церкви, що ми не бачимо як сім мільйонів українців католиків стало жертвеним козлом в торгах поміж Ватиканом і атеїстичною Москвою за неокреслений діалог. Ми не можемо мовчати коли Ватикан не тільки не стає в обороні нашої Церкви в Україні, а то і у вільному світі, на бажання Москви, хоче зліквідувати ту нашу Церкву яку ані російські царі ані московський комунізм не всилі був доконтати», — пише о. Володимир Андрушків від імені Товариства Священиків Св. Андрея в Америці 30 листопада 1972 р. в листі-звернення до Папи Павла VI [18, с. 2]. Промовистою ілюстрацією цієї напруги є обкладинка журналу «Лис Микита» за вересень 1976 р. авторства Едварда Козака з підзаголовком: «Воїстино мовчазна Церква», де ватиканський кардинал зав'язує рота патріарху Йосифу.

Протистояння всередині греко-католицьких парохій було настільки сильним, що призвело до утворення окремих громад «старокалендарників» і побудови ними нових храмів. При цьому на час будівництва вони отримали прихисток і можливість проводи-

⁴ Висвячення нових єпископів без відома керівництва УГКЦ, заборона скликання Соборів без дозволу Ватикану, обмеження закордонних поїздок та участі у важливих церковних заходах Йосипу Сліпому.

⁵ У 1964 р. в Нью-Йорку постала «ініціативна група Крайового Комітету за Створення Київсько-Галицького Патріархату», від якої розвинувся «патріархальний рух» УГКЦ [17, с. 14]. Згодом постали Комітети Оборони Обряду і Традицій Української Католицької Церкви та інші організації.

³ Як стверджують П. Ван дер Веер і Г. Ліман, національні поразки і страждання можуть бути пояснені певною «божественною» місією і подаватися як необхідні у задумі майбутнього воскресіння, як і боротьба за визволення, що підтримується «згори» [4, с. 6—7].

ти богослужіння у православних, зокрема в Чикаго впродовж п'яти років нова греко-католицька громада відправляла в православному соборі св. Володимира⁶. Зважаючи на непоступливість сторін конфлікту, такий перехід з тимчасового міг стати постійним. У листах до митрополита УГКЦ у Філадельфії А. Сенишина та до Апостольського Делегата у Вашингтоні вірні УГКЦ з Клівленда просять не переходити на новий календар і англійську мову, бо такі рішення спонукають українців масово переходити до православних, а також пригадують, що подібне вже відбулося після 1924 р., коли близько 80 парохій перейшли на православ'я [19, с. 8—11, 20—21]⁷. Отож, як у 1920-х, так і в 1960-х рр. означення «українська» в назві Церкви для багатьох емігрантів-галичан важило більше, ніж «католицька». Як тільки вірні відчували, що «католицький» елемент церковного життя переважає над «українським», готові були змінити конфесію, але залишитися в національному середовищі.

У такому контексті слід розглядати приклади появи національних символів та їх поєднання з християнськими у графічному дизайні видань на релігійну тематику. Поширення церковних повідомлень ставало нагодою для утвердження національної свідомості вірних. Найбільш масово це проявлялося у святкуванні Різдва та Великодня. Подібно, як випуски світських періодичних видань у цей період містили релігійні зображення, різдвяні та великодні листівки діаспори були переповнені національними символами і образами. Тризуб, прапор, карта України, народний орнамент, пшеничні колоски, калина, соняшник поєднувалися з традиційною християнською іконографією. Історичні персонажі заміняли трьох царів й

⁶ Декілька українських родин Чикаго прийняли більш радикальне рішення. В грудні 1966 р. саме у цьому місті була заснована перша громада Рідної Української Національної Віри (Лева Силенка).

⁷ Масовий перехід греко-католицьких громад діаспори на православ'я у 1920-х рр. був пов'язаний з латинізацією церковного обряду. Це, зокрема, створило умови для організаційного розвитку Православної церкви ще перед прибуттям емігрантів з Наддніпрянської України. В інтерв'ю для радіо 1969 р. Митрополит УАПЦ Іоан Теодорович пригадує, що перед війною більшість вірних православної церкви у США становили колишні греко-католики: «мої перші парафіяни були майже всі бувші греко-католики з Західної України, з Галичини, з Підкарпаття» [20].

ангелів у сценах Різдва, Воскресіння Христа зіставлялося з боротьбою і воскресінням України. Християнські історії Різдва і Воскресіння використовувалися для створення візуальних метафор народження і постання держави.

Беручи свої витоки в українському релігійному мистецтві 1910—1930-х рр. (зокрема творах В. Дядилюка, Ю. Буцманюка, П. Холодного), в діаспорних листівках такий спосіб поєднання національного і християнського отримав новий розвиток. Роботи Мирона Левицького, Михайла Михалевича, Мирона Білінського, Миколи Бутовича, Едварда Козака та інших популярних мистців розповсюджувалися серед українських громад «вільного світу» і поновлювали цей зв'язок. У багатьох прикладах національні символи не просто зіставлялися з християнськими, а й породжували нову іконографію, як, наприклад, у різдвяній сцені, де ангели «коронують» тризубом дівчину-Україну в терновому вінку.

У графічному дизайні церковних періодичних видань такий метод застосовувався часто і не пов'язувався з релігійними святами; в окремих випадках бачимо зв'язок з відзначенням державних свят чи річниць історичних подій. Постійна заставка Вісника УГКЦ у Західній Європі, що видавався в Парижі, під силуетом Собору Св. Юра і зображенням розп'ятого Христа містить карту України з фігурою заплаканої жінки. Обабіч — символічне зображення народу, який, крім церковних хоругв, тримає козацьке знамено та державний прапор з тризубом. Незмінний дизайн обкладинки церковно-громадського квартальника УАПЦ в Австралії та Новій Зеландії авторства Леоніда Денисенка містить рамку, що силуетом нагадує тризуб, а зверху прикрашена колосками пшениці. В обкладинках Українського Православного Календаря, що виходив у США, багатолітній його дизайнер Петро Холодний часто вміщав зображення тризуба⁸. Тут він з'являється як з нагоди річниці української революції та постання УНР, Акту Злуки, 1000-ліття хрещення Русі, так і без прив'язки до конкрет-

⁸ На обкладинках цього видання автор вживає декоративний мотив з тризубом, котрий як елемент візуальної ідентифікації повторювався у розписах, в ажурному різьбленні іконостасу, в декоративних накладках обрамлення хорів Собору св. Андрія Первозванного в Баунд-Бруку (Нью-Джерсі), США.

них історичних подій. На обкладинці канадського «Календаря Світла» на 1971 р. Мирон Левицький зіставляє два символи (водночас пригадуючи про важливі пам'ятки) — зображення тризуба з цегли Десятинної церкви та графічно опрацьованого ангела з мозаїки Софії Київської.

Одними з найяскравіших прикладів поміщення національних символів у контекст християнської іконографії та появи релігійних образів у «патріотичних» ілюстраціях є декілька робіт Михайла Дмитренка. У 1966 р. обкладинка канадсько-бельгійського видання Спілки Української Молоді «Крилаті» з нагоди Великодня подає складну ілюстрацію, де воскреслий Христос благословляє Україну⁹. Цей твір представляє багатий набір національних символів та образів: і впізнана архітектура Собору Св. Юра та Софії Київської, і колосся пшениці, і тризуб, на якому з'являється Спаситель, і дівчина в національному костюмі з мечем, і студенти Києво-Могилянської Академії на тлі споруди часів Мазепи (за відомою гравюрою Цирського), і вершники за мініатюрою давньоруського літопису. Через десять років на обкладинці канадського видання отців редemptористів УГКЦ «Голос Спасителя» подається інша робота М. Дмитренка «Христос — Цар Слави» (Іл. 1)¹⁰. Традиційне зображення Пантократора (близьке до західноукраїнських ікон XV ст.) зіставляється зі зображенням тризуба, який немовби стає частиною престолу. В обох обкладинках М. Дмитренка тризуб не просто поєднується з релігійним зображенням, він символічно «вміщає» образ Христа, підкреслюючи християнську сутність української ідентичності.

Найбільш масовому поширенню цієї концепції, зокрема через створення і розповсюдження великої кількості графічних символів, сприяла підготовка та відзначення ювілею 1000-ліття хрещення України. Церковні, громадські організації, освітні та наукові інституції, а також спільні об'єднані комітети розпочали свою діяльність у цьому напрямку ще на початку 1980-х. Відповідно до їхньої місії і завдань у

⁹ Ця робота М. Дмитренка була повторена також на обкладинці великоднього випуску журналу «Українське Козацтво» в Чикаго (№ 3—4) за 1978 р. Імені автора тут не вказано.

¹⁰ Через два роки ця робота М. Дмитренка була повторена на обкладинці того ж видання під назвою «Христос — Цар України».



Іл. 1. Михайло Дмитренко. Ілюстрація на обкладинці канадського журналу оо. редemptористів УГКЦ «Голос Спасителя», жовтень 1976 р.



Іл. 2. Емблеми 1000-ліття Хрещення України, 1980-ті рр. формулюванні «хрещення України» наголос робився або на першому, або на другому слові. Від розкриття значення християнства та церковної традиції до поширення знань про Україну й історію її державності — спектр ідеологічного навантаження події був широкий, однак кожна концепція у певній пропорції поєднувала одне і друге. Різноманітність підходів, а також способів поєднання релігійного та політичного, показують графічні елементи ідентифікації ювілейних церковних і громадських проєктів, зокрема численні емблеми святкування (Іл. 2).

Оскільки основним завданням таких знаків було відтворення ідеї мінімальними графічними засобами, автори, переважно, опрацьовували поєднання хреста і тризуба. Варто зазначити, що напередодні святкування актуалізуються дискусії щодо «справжнього» державного герба, який, на думку деяких дослідників повинен завершуватися хрестом¹¹. Багато українських організацій діаспори дотримувалися цього принципу й раніше, але святкування 1000-ліття допомогло його утвердити. У графічному відтворенні тризуба, завершеного хрестом, була, однак, закладена проблема пропорції. Тризуб завжди був великий, натомість хрест майже непомітний, особливо з великої відстані чи при зменшенні. А оскільки «християнська» ідея не могла бути настільки меншою за «державну», більшість емблем 1000-ліття хрещення пропонує хрест і тризуб як окремі, але об'єднані символи. Залежно від скерованості конкретної організації чи ювілейного проекту один з них міг домінувати. Поміщення на передній чи задній план, вставка одного в другий, більша чи менша деталізація дозволяли поставити необхідний акцент. Публікації з репродукціями різних історичних модифікацій тризуба — від давньоруських монет до «карпатських йорданських знаків»¹² — давали дизайнерам широкі можливості для експерименту. Додавання фрагментів державної геральдики, зокрема обрамлення малого герба УНР, збагачувало семантику емблеми. Деякі варіанти представляють схематичне зображення князя Володимира та княгині Ольги. Здебільшого — це святі з німбами, але у випадку емблеми Мирона Левицького Володимир зображений без німба, таким чином автор наголошує на його ролі як державного діяча. Емблеми святкування 1000-ліття хрещення України немовби

¹¹ Зокрема, у 1983 р. виходить книжка А. Кушинського, де наводяться документи Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та Карпатської України, в яких державний герб описується як тризуб із завершенням хреста. Поява хреста на тризубі ілюструється одним з варіантів монет князя Володимира, який, на думку дослідника, карбувався після прийняття хрещення. Таким чином, герб без хреста оголошується незаконним, нелогічним і випадковим [9].

¹² Ці знаки, що репродукувалися, зокрема, у працях Я. Пастернака «Пояснення тризуба» [7, с. 51] та М. Андрусика «Тризуб» [8, с. 30], були варіаціями найпростіших геометричних зображень гуцульського підсвічника «трійці», однак тут трактувалися як графічні стилізації тризуба.

підсумовують графічні пошуки візуалізації єдності християнської та національної ідентичності українців у діаспорі.

На завершення варто додати, що не лише православні й католики, але також українські євангельські церкви намагалися у своїх виданнях відобразити цю єдність, подаючи на обкладинках символи національної ідентичності. Прикладом може бути обкладинка журналу «Євангельський Паломник» Українського Відділу Громад Божих (п'ятидесятників) за вересень-жовтень 1953 р., обрамлена орнаментом вишивки хрестиком.

Однак кульмінація поєднання релігійного вчення з українською національною ідеологією належить не християнам, а визнавцям Рідної Української Національної віри (РУНвіри). На обкладинках видань послідовників як Лева Силенка, так і Мирослава Шкавритка тризуб, обрамлений сьйвом, трактується як релігійний символ «трисуття». В обрядах та графічному оформленні використовується також синьо-жовтий прапор та зображення «пророків» Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки. Таким чином, рідновіри не створюють нових символів, а надають національним символам релігійного значення. При цьому заперечення християнства відбувається не через богословські аргументи, а, передовсім, через його «чуже» походження: «... українці, які здібні думати ... отверезіли від кадила чужовір'я. Вони почали приглядатися і помітили, що в церквах, які вони побудували за власні (тяжко зароблені) гроші, висять на стінах портрети жидів, греків, римлян, і між ними один земляк, який зрадив віру України (Руси) і прийняв чужу. Чому в «рідній церкві» все нерідне? Чому українці є гостями самі в себе?» [21, с. 149]. Не бажаючи компромісу між релігійною і національною ідентичністю (якого змушені шукати греко-католики та в деяких випадках і православні) рідновіри вибирають національне і на його основі творять релігію.

В українській діаспорі, починаючи від першої хвили еміграції, релігійне життя визначалося національною приналежністю. Майже всі міжконфесійні та внутрішньоконфесійні конфлікти виникали через національний аспект. У релігійній ідентичності українців була велика частка національного, а національна ідентичність нерідко окреслювалася релігійними метафорами. Графічні дизайнери, що працювали в обох

контекстах, візуалізували цю єдність поєднанням релігійних і національних символів. Більшість прикладів показує, що унікальні значення твору формуються не так семантикою знаків (які були загально відомі), як синтаксисом візуальної комунікації, тобто способами їх поєднання. Відображення національної ідентичності за допомогою релігійних символів у 1945—1989 рр. могло бути здійснене лише поза Україною, у громадах діаспори. Загалом, якщо не враховувати державну символіку, серед усіх візуальних окреслень української ідентичності у графічному дизайні саме в релігійному аспекті полягає найбільша відмінність між творами Радянської України та української діаспори. Інші символічні способи зображення України мають багато спільного; часто вони були ідентичні. І лише візуалізація релігійних ознак однозначно ділила народ на представників «радянського» та «вільного» світу.

- З послання Його Високопреосвященства, Високопреосвященнішого Владика Григорія, Архієпископа Української Автокефальної Православної Церкви і Голови Української Православної церковної Ради на чужині, проголошеного в м. Чикаго 28 липня 1951 року в день Святого Рівноапостольного Князя Володимира // Хрест і Тризуб. — Ч. 3. — 1951. — Серпень. — С. 1—2.
- Верига В. Роля Церкви в Вихованні Української Людини / В. Верига // За рідну Церкву. Офіційний бюлетень Комітету Оборони Обряду і Традицій Української Католицької Церкви в Канаді. — Ч. 2—3. — 1966. — Серпень-вересень. — С. 11—18.
- Anderson B. The Goodness of Nation / Anderson B. // Nation and Religion: Perspectives on Europe and Asia / edited by Peter van Der Veer and Hartmut Lehmann. — Princeton : Princeton University Press, 1999. — P. 197—203.
- Van der Veer. Introduction / Van der Veer, Peter and Lehmann, Hartmut // Nation and Religion: Perspectives on Europe and Asia / edited by Peter van Der Veer and Hartmut Lehmann. — Princeton : Princeton University Press, 1999. — P. 3—14.
- Mayer T. Representation and Collective Memory / Mayer T. // National Symbols, Fractured Identities: Contesting the National Narrative / ed. Michael E. Geisler. — Middlebury ; Vermont: Middlebury College Press, 2005. — P. 3—34.
- Stites R. Russian Symbols — Nation, People, Ideas / Stites R. // National Symbols, Fractured Identities: Contesting the National Narrative / ed. Michael E. Geisler. — Middlebury ; Vermont : Middlebury College Press, 2005. — P. 101—117.
- Пастернак Я. Пояснення тризуба герба великого київського князя Володимира Великого / Я. Пастернак. — Прага : Пробоем, 1941. — 64 с.
- Андрусяк М. Тризуб / М. Андрусяк. — Б. м. : Вернигора, 1947. — 32 с.
- Кущинський А. Державний герб християнської України / А. Кущинський. — Чикаго : Видання Українського Вільного Козацтва, 1983. — 80 с.
- Костомаров М. Дві руські народности / М. Костомаров. — Ляйпціг : Українська накладня, б. р. — 111 с.
- Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. — Філадельфія : Америка, 1925. — 111 с.
- Мірчук І. Світогляд українського народу: Спроба характеристики / І. Мірчук // Іван Мірчук. Філософські студії / за ред. Миколи Шафовала і Романа Яремка. — Мюнхен : Український Вільний Університет, 2006. — С. 383—407.
- Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / В. Янів // Релігія в житті українського народу. Збірник матеріалів Наукової Конференції у Рокка ді Папа (18—20.X.1963) ; Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 181. — Мюнхен ; Рим ; Париж : НТШ, УБНТ, УВАН, УВУ, 1966. — С. 179—203.
- Armstrong J.A. Ukrainian Nationalism / Armstrong J.A. — Englewood ; Colorado : Ukrainian Academic Press, 1990. — 271 p.
- Лисяк-Рудницький І. Що робити? / І. Лисяк-Рудницький // І. Лисяк-Рудницький. Історичні Есе. — Том 2. — Київ : Основи, 1994. — С. 437—456.
- Рудницька М. Загальнонаціональні чи конфесійні установи? / М. Рудницька // Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи // Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / упор. Мирослава Дядюк. — Львів : Центральний державний історичний архів України. — 1998. — С. 160—163.
- Качмар В. [В. К.] Чому, коли і де постав український патріархальний рух? / В. Качмар // Патріархат. — Ч. 2 (80). — 1978. — С. 13—14.
- Архів Українського Музею і Бібліотеки в Стемфордї. Фонд: О. Володимир Андрушків. Тека 1. — Т. 6: Листування з церковними діячами різних періодів. Лист до Святішого Отця Павла VI Папи Римського. 30.12.1972 р. — 2 с.
- Документація з Клівленду // За рідну Церкву. Офіційний бюлетень Комітету Оборони Обряду і Традицій Української Католицької Церкви в Канаді. — Ч. 4—5/1966. — Жовтень-листопад. — С. 6—37.
- The Ukrainian History and Education Center (New Jersey) Archives. Mykola Francuzenko Papers. Metr. Ioan (Teodorovych) interview (Audio). Voice of America, 1969.

21. ОСІДУ // Самобуття України. — Ч. 37. — 1970. — Січень. — С. 149—150.

REFERENCES

- From the Address of His Most Reverend Excellency Archbishop Hryhoriy of The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and The Head of the Ukrainian Orthodox Church abroad, presented in Chicago on July 28th, 1951, on the day of Equal Apostles Volodymyr (Ch. 3, pp. 1—2) [in Ukrainian].
- Veryha, V. (1966). The Role of the Church in the upbringing of a Ukrainian person. For the Native Church. Official Bulletin of the Committee of Defense of the Rite and Traditions of the Ukrainian Catholic Church in Canada (Ch. 2—3, pp. 11—18) [in Ukrainian].
- Anderson, B. (1999). The Goodness of Nation. In P. van Der Veer and H. Lehmann (Ed.) *Nation and Religion: Perspectives on Europe and Asia* (pp. 197—203). Princeton: Princeton University Press.
- Van der Veer, P. and Lehmann, H. (1999). Introduction In P. van Der Veer and H. Lehmann (Ed.) *Nation and Religion: Perspectives on Europe and Asia* (pp. 3—14). Princeton: Princeton University Press.
- Mayer, T. (2005). Representation and Collective Memory. In M.E. Geisler (Ed.) *National Symbols, Fractured Identities: Contesting the National Narrative* (pp. 3—34). Middlebury, Vermont: Middlebury College Press.
- Stites, R. (2005). Russian Symbols — Nation, People, Ideas. In M.E. Geisler (Ed.) *National Symbols, Fractured Identities: Contesting the National Narrative* (pp. 101—117). Middlebury, Vermont: Middlebury College Press.
- Pasternak, Ya. (1941). Explanation of trident, coat of arms of Kyiv Prince Volodymyr The Great. Prague: Probozem [in Ukrainian].
- Andrusiak, M. (1947). Trident. N. d.: Vernyhora Soc. [in Ukrainian].
- Kushchynskyi, A. (1983). State coat of arms of christian Ukraine. Chicago: Ukrainian Free Cossacks [in Ukrainian].
- Kostomarov, M. (N. d.). Two Rus Nations. Leipzig: Ukrainian Publishing [in Ukrainian].
- Lypynskyi, V. (1925). Religion and church in the history of Ukraine. Philadelphia: America [in Ukrainian].
- Mirchuk, I. (2006). Worldview of the Ukrainian nation: an attempt of characteristic. In M. Shafoval and R. Yaremko (Ed.) *Ivan Mirchuk. Philosophy Studies* (pp. 383—407). Munich: Ukrainian Free University [in Ukrainian].
- Yaniv, V. (1966). Religiosity of a Ukrainian from the ethnopsychology viewpoint. Religion in the life of Ukrainian People. Collection of Papers of the Scientific Conference in Rocca di Papa (Nov. 18—20, 1963). Papers of Shevchenko Scientific Society (Vol. 181, pp. 179—203). Munich-Rome-Paris: NTSh, UBNT, UVAN, UVU [in Ukrainian].
- Armstrong, J.A. (1990). Ukrainian Nationalism. Englewood, Colorado: Ukrainian Academic Press.
- Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). What to do? In I. Lysiak-Rudnytskyi. *Historical Essays* (Vol. 2, pp. 437—456). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Rudnytska, M. (1998). All-national or confessional institutions? In M. Diadiuk (Ed.) *Milena Rudnytska. Articles. Letters. Documents. Collection of documents and materials on life, social and political activity, and journalism of Milena Rudnytska* (pp. 160—163). Lviv: Central State Historical Archive of Ukraine [in Ukrainian].
- Kachmar, V. (V. K.) (1978). Why, when, and where Ukrainian patriarchate movement emerged? *Patriarchate*, 2 (80), 13—14 [in Ukrainian].
- Andrushkiv, V. (1972). Letter to the Holy Father Pope of Rome, November 30, 1971. *Archive of the Ukrainian Museum and Library in Stamford*. F. 1. Vol. 6. P. 1—2 [in Ukrainian].
- Documentation from Cleveland. (1966). For the Native Church. Official Bulletin of the Committee of Defense of the Rite and Traditions of the Ukrainian Catholic Church in Canada, 4—5, 6—37.
- Teodorovych, I. (1969). Interview (Audio). *Archives of The Ukrainian History and Education Center* (New Jersey). F. Mykola Francuzenko Papers. Metr. Ioan (Teodorovych) interview. Voice of America, 1969.
- OSIDU. (1970, january). *Samobutnia Ukraina* (Ch. 37, pp. 149—150) [in Ukrainian].

Vasyl Kosiv

RELIGIOUS AND NATIONAL SYMBOLS
IN VISUAL REPRESENTATION
OF THE UKRAINIAN IDENTITY
IN GRAPHIC DESIGN OF THE DIASPORA,
1945—1989

Based on the examples of graphic design of the Ukrainian diaspora from 1945—1989, the combination of religious and national symbols in visualizing Ukrainian identity have been analyzed. Covers of periodicals, postcards, commissioned by secular organizations, show how religious symbols accompanied visual messages about Ukraine and Ukrainians. On the other hand, in church publications, national symbols supplemented communication on religious themes. Such mutual penetration of symbolism reflected the Christian education of the authors and their audience, the practice of defining national history with religious metaphors, as well as the generally acknowledged mission of both Ukrainian Orthodox and Ukrainian Catholic churches of national identity preservation and the upbringing of patriotism in the community. For the Ukrainian diaspora, national aspects of the church life often predominated over the confessional, almost all misunderstandings and conflicts concerned the Ukrainian character of the Church. In their graphic design, Mykhailo Dmytrenko, Mykhailo Mykhalevych, Myron Levitsky, Mykola Butovych, Petro Andrusiv, Leonid Denysenko, and other authors modify established iconographic schemes and create new ones. It is noted that the most fruitful period of the construction of hybrid symbols was the preparation for the 1000th anniversary of the Christianity in Ukraine (1988) when numerous combinations of the trident

and the cross appeared. Most examples show that the unique messages are constructed not so much by the semantics of the symbols (which were quite common), but with the syntax of visual communication, that is, their combinations. It is revealed that among all the visual features of Ukrainian identity in graphic design, the religious aspect evokes the greatest difference between the works of Soviet Ukraine and the Ukrainian diaspora.

Keywords: religious and national symbols, Ukrainian identity, graphic design, Ukrainian diaspora

Василь Косив

РЕЛИГИОЗНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ
СИМВОЛЫ В ВИЗУАЛИЗАЦИИ
УКРАИНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
В ГРАФИЧЕСКОМ ДИЗАЙНЕ ДИАСПОРЫ
1945—1989 гг.

Рассматривается сочетание религиозных и национальных символов в визуализации украинской идентичности на примерах графического дизайна украинской диаспоры 1945—1989 гг. Обложки периодических изданий, открытки, выполненные на заказ светских организаций, показывают, как религиозная символика сопровождала визуальные сообщения об Украине и украинском. С другой стороны — в церковных публикациях национальные сим-

волы дополняли коммуникацию на религиозные темы. Показано, что взаимное проникновение символики отражало христианское воспитание авторов и их аудитории, распространенную практику определения национальной истории религиозными метафорами, а также совместную миссию украинской православной и католической церквей в эмиграции в сохранении национальной идентичности и воспитании патриотизма. Для украинской диаспоры национальный элемент церковной жизни нередко преобладал над конфессиональным, почти все недоразумения и конфликты касались украинского характера Церкви. В своих графических произведениях Михаил Дмитренко, Михаил Михалевич, Мирон Левицкий, Николай Бутович, Петр Андросов, Леонид Денисенко и другие авторы модифицируют известные иконографические схемы и создают новые. Отмечено, что наиболее плодотворным периодом конструирования национально-христианских символов стала подготовка к 1000-летию крещения Украины, когда появились многочисленные варианты сочетания трезубца и креста. Выяснено, что среди всех визуальных очертаний украинской идентичности в графическом дизайне именно в религиозном аспекте заключается самое большое отличие между произведениями Советской Украины и украинской диаспоры.

Ключевые слова: религиозные и национальные символы, украинская идентичность, графический дизайн, украинская диаспора.